

En liten komse

- om tingenes skjebne i historiefortellinger

KARI KLÆBOE
ÅRRESTAD

Unnselige dagligdagse gjenstander, ikke minst gjenstander fra barnekulturen, er underrepresentert i museenes samlinger. Et eksempel på en slik gjenstand er den lille lekekomsen som dukket opp hos en brukthandler i Sør-Sverige nylig. Komsen var håndlaget med en kombinasjon av tre-, lær-, søm- og tekstilarbeid. Den hadde kanskje vært et kjært eie til et lite barn i Sápmi en gang i tiden. Hvorfor kom den aldri på museum?

Om en slik gjenstand hadde blitt samlet inn av en interessert museumskurator, ville kanskje museet ha ført inn informasjonen om den i våre kataloger på denne måten:

«En liten håndlaget komse, leketøy, 17 cm lang, 7 cm bred, 10 cm høy, bredde 5,5 til 7 cm. Båtformet. Bunn av tre, overbygg av tilskårete spiler, trolig av eier, overtrukket med tynt ler av reinskinn sydd sammen med vokset tråd. Overbygget dekorert med rødt bomullsstoff med påsydde bånd med maskinsøm, stedvis falmet og viser spor etter å ha ligget ute. I koksen ligger en håndspikket tredukke med kler og sengkler. Opphavssted ukjent, trolig svensk Lappland. Produsent: ukjent. Antatt alder: 1900 - 1949.»

Ingen museer fikk noensinne inn denne leken og det finnes derfor ingen katalog på den. Fortellingen om denne gjenstanden ble skapt hos et barn i Sápmi, kanskje en liten jente, før den ble lagt bort. Den har trolig ligget ute eller i et uthus en stund og kanskje blitt glemt, før den dukket opp hos brukthandleren i Skåne.

Fig. 1 | En liten håndlaget komse fra Sápmi laget av skinn, tre og tekstil, 17 cm lang.

Fig. 2 | Dukken inne i komsen er spikket i tre med fine naturlige ansiktstrekk, med øyne, øyenbryn og nesebor påtegnet med blyant. Dukken ligger på tekstil og har en håndlaget kyse på hodet.

Lekekomsen ble forlatt og liksom svevet ut av barnelivet men også ut av den samiske hverdagen. Den ble en litt overflødig rest av historien. Det gjør jo gjerne barneleker, men denne svevde også bort fra de samiske minner, praksiser og et opplevd fellesskap. Når den så på et eller annet vis havner langt sør i Sverige hos en brukthandler er den nå forandret, kanskje til en eksotisk og sjarmerende vare eller en vag påminnelse, løsrevet fra sin kultursammenheng. Slik sett kan vi la den være et bilde på det mange samer selv har opplevet, at de har blitt tvunget til å velge bort den samiske tilhørigheten og dermed også bort den samiske materielle kulturarven.

Første gang jeg fikk øye på den, startet tankene å svirre om de små barnefingrene i lek med dukken fylt med fantasier, dagdrømmer og rollespill og med barnet i alle roller. Hva het barnet, hvor bodde det, og hvordan hadde barnet det i hverdagen? Hvordan så hverdagen ut?

Familiefortellinger

Raskt kom min egen familiefortelling inn i tankene siden det er der mine referansepunkter for å forstå ligger. Som for

mange andre med samisk slekt er det mange uklarheter og mye jeg ikke vet om min families historie. Kunne jeg bli bedre kjent med historien til komsen ved å bli bedre kjent med egen fortelling og kjent med familiens historie gjennom komsen som var tatt bort fra hverdagslivet og lagt ut for salg? Det første som slår en når man ser en slik ting, er gjerne hvem som har laget denne fine leken til barnet. Jeg prøvde meg på å sette navn på relasjonen far – mor – barn – søsken i mitt eget tankespinn. Ville Martinus i Kramvik også ha laget en slik komse til døtrene Mette Elina eller til Karen Hansine i 1860-åras Øst-Finnmark?

Gjenstander har gjerne blitt sett som å være uten egen stemme. Men kanskje forteller tingene oss historier om den tiden de kommer fra. Vi tillegger dem innhold gjennom våre fortellinger basert på minner, idéer, praksiser eller fantasier. Gjenstander tilbyr oss ulike innganger til f.eks. fortid, minner og tilhørighet. Det kan være fortellinger som er knyttet til bruksmåte, materiale, symbolverdi eller tilvirkningsteknikk eller rett og slett til mennesker. Noen gjenstander tillegger vi stor betydning fordi de har stor betydning for oss. Dette kan være religiøse symboler som kors eller ikoner. Det kan være gjenstander med høy materialverdi i tillegg til historisk betydning, slik som gull- og sølvmynter fra vikingtid eller historisk tid. Eller det kan være små gjenstander som skaper en vei inn f.eks. til den samiske fortiden, slik det er for meg med den lille komsa.

En fortelling fra håkjerringfiske utenfor Vardø

I den lille bygda Kramvik lengst øst på Varangerhalvøya i Øst-Finnmark vokste Martin Anton Martinussen og hans fem søsken opp med mor og far. Han skulle senere bli en kjent skikkelse i Sør- og Midt-Troms gjennom sin handelsvirksomhet. Hans handelshus er i dag blitt museumsbygg i Sørreisa under Midt-Troms Museum, «Kramvigbrygga». Martin Anton var min oldefar. Foreldrene hans, Antonette og Martinus, hadde henholdsvis hovedsakelig reindriftssamisk og sjøsamisk bakgrunn fra Sørreisa og Dyrøy i Midt-Troms. De dro sammen til Finnmark, til den lille bygda Kramvik et stykke sør for Vardø der de blant annet drev håkjerringfiske for å livnære familien. Familien hadde ikke gode kår. Enkeltmedlemmene i denne familien skulle også komme til å flytte mye, gjennomgå helt ulike klassereiser og få veldig ulike livsløp.

Far til moren Antonette het Johannes Jonasson Spett og var opprinnelig av reindriftssamisk slekt fra svensk side av

grensen. Han hadde fått tillatelse av de norske myndighetene til å rydde en liten gård øverst i Skøelvdal i Sørreisa i 1814, så sant den ikke var til bry for den eksisterende gårdsbosetningen der oppe. Det var den ikke. Svenske reindriftssamer fra Junosuando hadde sommerbeitene sine i fjellene ovenfor Sørreisa. Den store gruvedriften i nord på svensk side hadde gjorde livet svært vanskelig for den samiske befolkningen i lang tid. Pliktarbeid i gruvedriften, som kunne pålegge plikt til transport av malm ved bruk av rein og slede, eller plikt til å avgi en person til arbeidet i gruvene og hard skattlegging grep hardt inn i den nomadiske tilpasningen. Johannes Jonasson Spett valgte å bryte med den nomadiske tradisjonen og ble gårdbruker og fisker i Norge.

Faren Martinus kom fra en sjøsamisk familie på Fornes på øya Andørja. Han var eldste sønn på bruket Dyrøyklauva på Dyrøy i Troms, men hans far omkom på havet før gutten ble født. Da så moren giftet seg på nytt gikk gården videre til den nye mannen og de nye barna.

Fig. 3 | De tre brødre, Karl Johan Høgmo, Martin Anton Kramvig og Johan Bernt Fjellstad ble kategorisert ulikt under rubrikken etnisitet i folketellingen i 1900.

Folketellinger og etnisitet

I folketellingen for Finnmark i 1865 finner vi en fulltallig familie i Kramvik. Barnedødeligheten var stor på denne tiden, og tre av seks barn i denne familien dør innen de neste ti år, før de når voksen alder. Samme år som folketellingen dør storesøsteren Mette Elina som 16-åring i Kramvik. Dødsårsak er ikke oppgitt i kirkeboka, men vi ser at mange barn dør av halsonde og andre forkjølelsesliknende symptomer. Tre år senere, i 1868, dør også minstebroren Mikal, fire år gammel. Det store slaget for familien skjer når faren omkommer på havet like før jul i 1869. Han drev håkjerringfiske i havområdet utenfor Vardø, og fiskebåten gikk ned med han og hele mannskapet på til sammen fire. Det var på hjemtur at båten ble tatt av uvær, kanskje i en polar storm som dette området er svært utsatt for. Familien står nå uten inntekt. Moren gifter seg igjen etter ett års tid med Henrik Henriksen Gaupi fra Loppa som er en del yngre enn henne, men dette ser ikke ut til å redde familien. Allerede 1875 returnerer mor med fire barn til Sørreisa der hun er født og har slekt. Men datteren Karen Hansine på 21 år må ha vært syk og dør kort tid etter ankomst til Sørreisa. Det var bare de tre sønnene Karl Johan, Johan Bernt og Martin Anton som vokste opp med mor i Sørreisa.

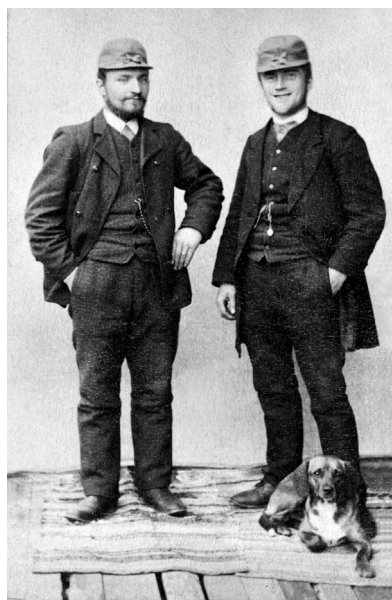

Fig. 4 | Martin Anton Martinussen Kramvig fra Handelshuset M.A. Kramvig til venstre sammen kjøpmann Karl Moe fra handelsstedet Klauva på dagens Senja. Bildet henger i dag i museet «Kramvigbrygga» i Sørreisa.

Familien var nå svært fattig, med lite muligheter til inntekt og kunne ikke lenger holdes samlet. Etter hvert kom de to eldste guttene i arbeid på andre gårder i bygda. Bare Martin Anton ble boende med mor på slektsgården hennes, som søstersønnen nå drev. Karl Johan var eldst og kom til gården Høgmo. Den ligger litt lenger ned i Skøelvdalen, og bonden er en slektning. Johan Bernt er nest eldst og kommer til gården Fjellstad. Den ligger lenger unna. Noe underlig skjedde da det igjen var folketelling i Sørreisa i 1900. Det finnes en rubrikk i tellingen for etnisitet. De tre mennene ble klassifisert ulikt i tellingen. Martin Anton var nå stedets handelsmann og ble klassifisert som helt norsk. Karl Johan på Høgmo er blitt halvt samisk og halvt norsk og ble rubrisert som «B.» (blandet). Karls sønn var pleiesønn på Høgmo og ble i 1900 rubrisert som «L.f.» (lappisk fastboende). Johan Bernt på Fjellstad var i 1900 blitt helt samisk og rubrisert som «L.f.». Innføringene er senere gjennomgått og overstrøket og satt på som «N», (norsk). Kriteriene for etnisk inndeling var tilsynelatende noe flytende og subjektiv.

Det er vanlig og ikke noe påfallende ved at folk har samisk bakgrunn i bygdene i Troms. Vi går ut fra at samene i hovedsak giftet seg stort sett internt. Om det ble sett på som særlig spesielt at Martin Anton giftet seg med norske Marith Wint-

her Eriksen og at han overtok handelsvirksomheten etter sin svigerfar vet vi ikke. Kanskje var et godt hode og teft det viktigste der som så mange andre steder. Men uvanlig er det i allefall. Og for ham og for moren Antonette må det ha vært et lykketreff, når forhistorien deres hadde vært så tøff. Av de tre brødrene var det bare Martin Anton som kalte seg Kramvig og det kan ikke tolkes som annet enn en måte å minnes stedet og tiden i Kramvik i Finnmark – kanskje ikke alltid like lykkelige tider men et viktig sted for familien. Brødrene tok navn etter de respektive gårdene de kom til, Høgmo og Fjellstad. I dag kan man lure på om Martin Antons navnebyttene kan ha vært for å komme bort fra eller å usynliggjøre en samisk identitet, men det kan også bare ha vært et bedre merkevareravn for handelshuset. Kanskje er det litt av begge deler.

Fornorskingsprosessen, fornektelse og assimilering

I dagens Norge finner vi mange voksne fra samiske familier som har hatt en brutal barndom på grunn av en hard fornorskingsprosess, med isolasjon fra familien og det kjente miljøet og tvungen overgang fra samisk til norsk språk. I dag brukes stadig oftere begrepet kolonisering på denne prosessen.

Bosituasjonen på internat var i mange tilfeller svært vanskelig og for mange også vond. Med dette sterke og ensrettede presset ble fornorskingen, altså koloniseringen av det samiske og samene også etter hvert ikke lett å stå imot. Vi ser at det etter hvert også ble noe man valgte, kanskje utfra tanken om at det var lettere å bli norsk enn å forbli samisk. Da tok det gjerne form av fornektning av egen samisk bakgrunn og en påfølgende fortielse. I filmen «Min mors hemmelighet» har filmskaperen Ellen-Astri Lundby fortalt om det. En av informantene i filmen setter ord på det motsetningsfylte. Hun sier at barna i kystbygden der hun vokste opp «var redd samene» som kom ned til bygda fra tid til annen. Det som ikke ble snakket om var at de alle sammen var samer selv. Selv det at de snakket samisk hjemme, gjorde ikke at de selv identifiserte seg som samisk. I min egen slekt har det vært et slikt dobbelt budskap i slektshistoriene, på den ene siden vern om og bruk av samiske objekter og landskap blant noen i familien, parallellt med andres insistering på at vi ikke var samer eller av samisk slekt tross for indikasjoner på det motsatte.

Den samiske fortellingen i mange slekter er vag og fragmentarisk. Samisk har lenge vært en stigmatisert etnisk identitet som forskeren Harald Eidheim påpekte allerede i 1971. Det er et opphav mange aktivt har tatt avstand fra. Derfor er kanskje ikke en undersøkelse av entydige etniske symboler,

objekter og praksiser alltid så nyttig utgangspunkt for studier av etnisitet. Men det er andre måter å studer dette på som kan få frem det vage og uuttalte på en bedre måte. «Folks minner, måter å bruke landskapet på og mange av gjenstandene man omgir seg med bærer det samiske over generasjoner og inn i en norsk praksis», som Britt Kramvig sier det. Hun forsker på samiske spørsmål og er en annen av Martin Antons oldebarn.

Hun forteller at det i familien har vært vage indikasjoner på samisk identitet, men nærmest aldri uttalt. Noen eksempler på dette er at Martin Anton hadde reinsdyr og etter sigende også eget reinmerke og han skal ha hatt et samisk navn men dette er ikke kjent nå. Familien har undret på hvorfor han hadde det hvis han ikke var samisk? Andre indikasjoner er at i 1900 ble den gamle samiske gården Middagsmoen (Setermoen) kjøpt og datteren Astrid Marie eide den. Igjen lurte familien i ettertid på hvorfor de kjøpte seg en samisk gård hvis man ikke er samisk? I dag kjenner vi familiens samiske bakgrunn og dette er ikke så underlig, men det samiske ble aldri snakket om og aldri anerkjent; det ble fortiet og forble uttalt.

Det er vanskelig å løpe fra sin egen forhistorier, man er en del av den. Måter å gjøre ting på, måter å snakke på, gjenstander man omgir seg med, kan likevel være måter man knytter seg ann til og anerkjenner tilhørighet til «det samiske» på. En samisk identitet kan også finnes i dag i den enkeltes personlige minner, i måten de lever livene og bruker landskapet rundt seg på og i ting de omgir seg med. En liten jente i vintersnøen ifør reinpesk og skaller som den lille skiløperen på fig. 7, kan betyr mer enn bare det å holde seg varm eller å mestre kunsten å gå på ski, men uten at det blir satt ord på hva. Dette er det uuttalte, det tause. En slik stillhet kan bli tung å bære og brutal når den kombineres med en opplevelse av forakt eller til og med selvforakt. Med det jeg vet om Martin Anton og hans familie vil jeg gå ut fra at han snakket samisk når og hvis han ville, men det førte kanskje ikke dit han ville hvis han gjorde det?

En grunn til at en samisk identitet forsvinner ut, kan illustreres ved min familiehistorie. Assimileringen til reindriftssamen Johannes og hans etterslekt inn i det norske samfunnet i Sørreisa var svært vellykket og hans valg om å skifte næringsvei fra reindrift til fastboende gårdbruker og fisker var begynnelsen på denne prosessen. Ikke minst sees dette i hans barnebarns klassereise fra sjøsamisk fiskersønn i Finnmark til handelsmann i Handelshuset M.A. Kramvig

Fig. 5 | «Fram» i drivisen med en enslig skikkelse foran skuten gir inntrykk av en slags ensom bragd. Foto: Fridtjof Nansen (offentlig eiendom).

som bestod av butikk, skips- og godsekspedisjon, kaianlegg og tankanlegg. Vi har sett at dette påvirket etnisk klassifikasjon i folketellingen der hans brødre blir klassifisert som samisk fastboende og av blandet etnisitet, mens han selv var «norsk».

Autoritativ fortelling – om gjenstanden «Fram»

Dette er folk jeg bare har hørt snakk om. De er i dag bare navn i offentlige historiske arkiver, i kirkebøker, på gamle foto og på gravstøtter. De er omtalt i bygdebøker. Men det finnes fortsatt skygger etter dem mange steder i familiens fortelling - litt som fysikkens usynlige partikler som finnes bare i form av skygger ingen har sett, men bare regnet seg fram til at må finnes. Det kan være fragmenter av fortellinger om harde livsvilkår, sterke stormer og barnedødelighet. Slike fortellinger som dette er personlige fortellinger som ikke er tydelige og derfor ikke er skrevet godt nok ut til å representere noen autoritativ fortelling. Slike menneskelige skygger fra menneskers historie har gjerne også en tendens til å være uuttalte

Fig. 6 | På ski foran «Fram». Et helt mannskap representerer mange ulike fortellinger som alle må sies å være en del av sannheten og hver sin del av den sammensatte fortellingen om «Fram» og norsk polarhistorie. Foto: Fridtjof Nansen (offentlig eiendom)..

eller forvrengte. Kanskje nettopp derfor blir gjenstander viktige fordi de blir fysiske manifestasjoner og representanter for fortellinger man ikke riktig kjenner. For meg ble den lille lekekomsen starten på et tankespinn, på søk i arkiver og baser og gjennomgang av historisk litteratur.

Hvem er det som forteller den riktige historien om en gjenstand? Finnes det en historie som er riktigere enn andre historier? Det kommer selvfølgelig an på ståstedet til historiefortelleren og også hvor fortellingen får fotfeste – hvor den blir gjengitt og får videre liv. En fortelling som blir ledende og ansett som sann og korrekt, kalles en autoritativ fortelling. Et eksempel på en slik kan være fortellingene om polaraskuten «Fram». Den har en hovedfortelling som på overordnet nivå handler om nasjonen Norge, men fortellingen har også svært mange andre nivå som handler om helt andre ting. Derfor skrives det stadig nye bøker om våre polarhelter, om utstyret og tankene deres. Nå nylig har vi fått innblikk i mannskapets dagbøker. Fridtjof Nansens omdømme som populær kaptein har blitt noe mer nyansert når vi leser Hjalmar Johansens dagbok parallelt med Nansens. De to så ikke likt på situasjonene, og det kan nok blant annet ha med ståsted å gjøre.

«Fram» er i dag en gjenstand, samlet inn til et museum. Skuta ble konstruert og bygget av Colin Archer og brukt på flere polare ekspedisjoner. Fridtjof Nansen selv lot den fryse inne i skruisen i Polhavet i årene 1893 - 1896. Johan Sverdrup brukte den i det arktiske Canada fra 1898 til 1902, og Roald Amundsen brukte den på sin Sydpolekspedisjon i årene 1910 - 1912. Disse tre hadde ulike mål med sine ekspedisjoner. Slik ble flere fortellinger skapt som alle gikk inn i den store fortellingen om Norge som polar- og sjøfartsnasjon. Hederen Nansen fikk for sin politiske innsats mot unionen med Sverige og sitt humanitære arbeid etter første verdenskrig, er nå også blitt en del av skuten «Fram»s fortelling. Den står nå i sitt eget museumsbygg på Bygdøy utenfor Oslo. Fortellingen om Norge som polarnasjon ble befestet gjennom disse bragdene. Fridtjof Nansen og hans skute «Fram» blir nasjonale ikon.

De to fotoene fra «Fram» der mannskapet er godt kledd og med ski på beina, illustrerer godt fortellingen om Norge som polarnasjon. Skibruk og pelsklær mot kulden blir knyttet til Norge og nordmenn ikke minst på grunn av Nansens bragder vist på bilde fig.5 og 6. Men dette er også uløselig knyttet til det samiske, der Nansen jo hentet mye av sin kunnskap om å overleve i polare strøk. Humoristiske fortellinger om nordmenn som er født med ski på beina, kan også like godt

8/82
Eberett Mittet & Co.

Fig. 7 | Det blir sagt at nordmenn er født med ski på beina. Ski og skigåing har lange tradisjoner i Sápmi. Fra helleristningsfunn ser vi at de går 6000 - 8000 år tilbake i tid. Foto: Mittet og Co., Nasjonalbiblioteket..

illustreres ved den lille samiske jenta på ski på fig.7. Bruk av ski går svært langt tilbake i samisk tradisjon og opphavet til skibruk i Norge skulle kanskje heller knyttes til bruken blant den sirkumpolare befolkningen. Den «riktige» fortellingen om Norge som polarnasjon bør ikke bare fortelles gjennom historier om nordmenns polare ekspedisjoner men også gjennom samenes historie.

Hva blir samlet inn?

Det er mange ulike grunner til at gjenstander ble samlet inn og tatt vare på, men også mange grunner til at de ikke ble tatt vare på i sin samtid. Slike kriterier har variert mye opp igjennom tidene. I museumsverden snakker vi om innsamlingskriterier som skal ligge til grunn for vårt innsamlingsarbeid. Forskningsfokus, personlig interesse, økonomiske og politiske interesser, makt og etnisitet er noen. Slik er det også i dag når vi velger bort noe og inkluderer noe annet. I tillegg er det også kapasitetsproblemer i våre magasiner. Dette tas ikke med i en innsamlingsstrategi, men ses heller på som en utfordring for å lykkes med strategien. Spørsmålet om kapasitet kan likevel påvirke kriteriet om representativitet i innsamlingen.

Polarskuten «Fram» og den lille lekekomsen er svært ulike gjenstander. Den eneste likheten er vel båtformen. Den store ruvende «Fram» ble et sterkt nasjonalt symbol på polare ekspedisjoner, skikultur og sjøfart, mens den lille komsen ikke er mer enn et barneminne. Slik har den samiske historien på mange måter kommet i bakgrunnen for fortellingen om den norske nasjon og polarhistorien. Mens komsen er løstrevet fra sin historie, så er «Fram» blitt selve symbolet på norsk historie. Men om man stilte andre spørsmål, slik man gjør innen minner og minneforskning («Memory Studies») og forskning rundt landskapsbruk kan kanskje det samiske tre tydeligere fram.

I vårt museums samlinger har vi en mengde samiske gjenstander, cirka 500 i tallet. Denne samlingen er omtalt flere ganger i vår årbok bl.a. i 2019 av Rio og Boekraad (s.102-120). For flere av gjenstandene har vi ingen eller mangelfull informasjon om eier, giver, håndverker eller spesifikk bruk. Vi har ofte bare informasjon om gjenstandens generelle bruksområde. Det er ikke kjent at det skulle ha ligget til grunn en faglig strategi bak innsamlingen av disse gjenstandene. Det er således heller ikke noe representativt utvalg for noen områder, tema eller del av folkegruppen. Det vi vet er at mange flotte samiske gjenstander har gått tapt. Det gjelder for eksempel religiøse gjenstander som runebommer som bevisst

ble ødelagt eller skjult i fornorskingsprosessen. Samlingen ved museet i Bergen består hovedsakelig av bruksgjenstander til bruk til oppbevaring, klær, sytøy, skiutstyr, kniver, reinstysutstyr osv. mens gjenstander fra barnekulturen mangler – bare en lekekniv er i samlingen.

Bildet av Eva Brita Mulka tatt i 1868 med barn i komse, er godt kjent, brukt i mange sammenhenger og har blitt et slags ikon. Barnet er trolig den eldste av hennes to døtre, Elsa Marie født i 1867. Bildet viser en samisk kvinne som ser ut til å ha en stor styrke ved seg. Det får en til å tenke på uavhengighet og frihet slik kvinnen står med vandrestaven, godt kledd i sid ullkofte og med sitt personlige utstyr hengende i beltet, og der hun tar vare på sitt lille barn ved å bære det på egen rygg. Dette er et sterkt og vakkert forbilde for den som har en liten tredukke som skal være med i lek og kanskje også fra sted til sted i løpet av en aktiv dag. En slik komse skulle

Fig. 8 | Komsen med barnet i ble båret på ryggen under transport og kunne henges opp for voggning under overnatting. Dette er Eva Brita Mulka, f. Granström, 28 år i 1867/68, trolig med Elsa Marie i komse på ryggen. De var fra Tuorpons sameby. Foto: Lotten von Düben 1868 (offentlig eiendom).

man nok gjerne hatt. Den som fikk vår lille lekekomse i gave har kanskje tenkt seg selv inn i nettopp en slik storslagen rolle.

I samlingen vår er det om lag 500 gjenstander og i andre museer er det gjerne enda flere. Hvordan kan vi få frem deres fortelling best mulig? Jeg har her vist hvordan noen sider ved det samiske gjør gjenstandens fortelling vanskelig å finne. Gjennom tiltak som samisk språkopplæring, ta vare på og restaurere samiske kulturminner, undervisning i samisk historie, bevisstgjøre unge om deres kulturarv og ikke minst videre systematisk forskning, kan kanskje noe av det samiske gjenvinne sin verdighet og sin naturlige plass i det norske og i Sápmi. Det er en lang vei å gå, men her er veien kanskje det viktigste, ikke målet.

Litteratur / kilder